

benne egészen biztos, hogy álláspontja valóban középen foglal el helyet a két történetírói megközelítéshez viszonyítva. A könyv mindenestre kitűnő áttekintése mindazon történeti problémáknak, amelyek a magyar város-történet és polgárságtörténet gondolati magyát alkotják. Az új amerikai magyar történész-nemzedék tehetséges képviselőjeként jelentkező Szelényi úgy vezeti be a nem magyar olvasót a korántsem szokványos (mert magyar) történeti problematikába, hogy kapcsolódási pontokat kínál számára az európai történelemhez és a róla szóló történetírói gondolkodáshoz. A munka külön érdeme a közel negyvenoldalas függelék, ahol narratív formában előadott beszámoló olvasható a királyi Magyarország 45 szabad királyi városának 1715/1720 és 1910 közötti népesedéstörténetéről, benne számos, Trianonnal elcsatolt várossal. A könyvben és a bírálatomban felvetett vitakérdések sokasága pedig ékesen bizonyítja, hogy a múlt égető problémái éppúgy lehetnek gazdasági és társadalmi, mint megszokottan politikai természetűek.

GYÁNI GÁBOR

Árpád von Klimó: Ungarn seit 1945

Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006. 256 old. (*Europäische Zeitgeschichte Band 2*)

Komoly kihívás összefoglalót írni Magyarországon 1945 utáni történetéről, eddig nem is sokan vállalkoztak erre a feladatra. Nehezíti a történész munkáját a rész kutatások hiánya, s még nagyobb nehézség a megfelelő távlat kialakítása. Nehéz ugyanis elszakadni a közelmúlt, a szocialista korszak saját fogalmi világától, és olyan kategóriákat kidolgozni, amelyek segítségével a tárgy megragadható. A közelmúlt egyes kérdéseinek a jelen kiélezett po-

litikai vitáiban való gyakori felhasználása is távol tart egyeseket a feladattól, mert egy ilyen összefoglaló, a szerző szándékától függetlenül, a szakmai mellett könnyen a politikai közbeszédnek is részévé, illetve tárgyává válhat. Végül a szintézisírás általános nehézségei is akadályozzák az ilyen vállalkozást, miután nehéz vezérfonalat találni egy ország átfogó történetének elbeszéléséhez.

Árpád von Klimó magyar származású, heidelbergi születésű német történész. Szakmai indulása a leginkább Jürgen Kocka neve által fémjelzett társadalomtudományos történetírás köréhez köti. Doktori disszertációja ebben az iskolában tipikusnak tekinthető munka volt, amely az olasz és porosz adminisztratív eliteket hasonlította össze az egységes olasz, illetve német állam kiépítésének korában. (*Staat und Klientel im 19. Jahrhundert. Administrative Eliten in Italien und Preußen im Vergleich [1860–1918]*. SH-Verlag, Vierow bei Greifswald, 1997.). Az összehasonlító szemlélet a későbbiekben sem maradt idegen tőle, jelenleg is dolgozik olasz–magyar összehasonlító válástörténeti kutatásán. Habilitációja már magyar témával foglalkozott, és a hagyományosabb társadalomtörténetről elmozdult a kultúrtörténeti kérdésfeltevések felé (*Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext [1860–1948]*. Oldenbourg, München, 2003.). Klimó tehát, aki jelenleg a potsdami Zentrum für Zeithistorische Forschung munkatársa, a magyarországi történész szakmától erősen eltérő közegben iskolázódott, s ez esélyt kínálhat a szembenézésre az imént említett problémákkal. Egyszerre közelíthet a közelmúlt magyar történetéhez kívülről és belülről, hiszen a külföldi megfigyelőnél beavatottabb, miközben az idehaza megszokott értelmezési keretektől és szakmódszertani-szemléleti beidegződésektől függetlenül ábrázolhatja a magyarországi eseményeket és folyamatokat.

A kötet az egyik legpatinásabb német tudományos kiadó egy új sorozatában jelent meg. Az *Europäische Zeitgeschichte* sorozatban a Magyarországgal foglalkozó kötetet megelőzően csupán egy Nagy-Britannia 1945 utáni történetét bemutató munka látott napvilágot, Klimó könyvének megjelenése óta pedig a sorozat egy újabb, a második világháború utáni olasz történelmet tárgyaló munkával gyarapodott. E munka tehát valószínűleg hosszú időre meghatározó olvasmánya lesz az újabb kori magyar történelem iránt érdeklődő német egyetemistáknak, illetve olvasóközönségnek.

A kötet már felépítésében is különbözik a honi munkákban megszokott kronológiai vonalvezetéstől. A bevezetést az 1956-os forradalomnak mint a magyar jelenkortörténet kulcseményének tárgyalása követi, majd külön fejezetekben esik szó a magyar államiság történetéről (alkotmány, parlament, pártok, választójog és választások), a külpolitikáról, a gazdaságtörténetről, a társadalom történetéről s végül az életstílus alakulásáról. Ezután szól a szerző az etnikai viszonyokról és a kisebbségi problémákról Magyarországon határain belül és a környező államokban, ezt követi az egyházak és a vallás témájának szentelt fejezet. Az utolsó rész foglalkozik az 1990 utáni Magyarországgal, s a XXI. századra vonatkozó rövid kitekintés zárja a könyvet.

A szerző nemcsak a történet kronológiai tagolásáról mondott le, hanem arról is, hogy a politikátörténetet tegye meg elbeszélése vezérfonalának. Pontosabban: a politikátörténetet nem eseménytörténetként, hanem szisztematikusan „szétszedve”, a különböző intézmények alakulásán keresztül közelíti meg. Ennek megvannak a hátrányai és az előnyei is. A magyar történelmet különösebben nem ismerő német olvasónak megnehezíti a történet megértését, ha magának kell összeraknia a kötetben egymástól távol került eseménytörténeti elemeket. A ma-

gyar olvasónak ez persze nem okoz gondot. Nézzünk egy példát: a szentkorona átszállításáról a Parlamentbe (ami 2000-ben történt) az alkotmány és jogállamiság fejezetben, vagyis a 43. oldalon olvashatunk. Itt, a kérdés kiegyensúlyozott bemutatása közben a szerző helyt ad a baloldali kritikák ismertetésének is, amelyek azt emelték ki, hogy az aktus nehezen egyeztethető össze a demokratikus-köztársasági állami berendezkedéssel. Felveti ugyanakkor, hogy a korona tradíciójának stabilizáló szerepe is lehetne a közösen elfogadott szimbólumokban olyannyira szűkölködő magyar politikai kultúrában. A Fideszt a pártokról szóló fejezetben, az 58. oldalon jellemzi Klimó, ott tehát, ahol a két világháború közti kormánypárttól kezdve a XX. század második felének valamennyi számottevő magyar pártjával is foglalkozik. Itt értesül az olvasó a baloldaliak és gyakran a külföldiek számára is idegenül ható teátrális, historizáló nemzetfelfogás előtérbe kerüléséről a Fidesz-kormány idején. A könyv 214. oldalán, amikor a rendszerváltás utáni korszakról van szó, ismét előkerül a Fidesz-kormány és a szentkorona témája: ekkor tudhatjuk meg végre, mikor volt egyáltalán kormányon a Fidesz, továbbá néhány sor megismertet a Fidesz kormányzásának jellegzetességeivel is.

Hasonló gondot okozhat az is, hogy a 62. oldalon, a *Választójog és választások* című fejezetben számol be a szerző az 1945 utáni évek választási eredményeiről, a választásokon részt vevő pártok egymáshoz való viszonyát ellenben a megelőző fejezetben taglalja. A tematikai széttagoltság láttán felmerül a kérdés: nem lett volna-e értelme külön eseménytörténeti összefoglalót adni a könyv elején, vagy eseménytörténeti kronológiát csatolni a végén? Így könnyebben elhelyezhetők lettek volna a szisztematikus fejezetek megállapításai is.

A választott tematikus szerkesztés előnye, hogy módot ad az egyes terü-

letek problémaközpontú, néhány alapkérdés köré rendezett tárgyalására. Az olvasó ugyanis a politika, pontosabban az államiság intézményrendszere, a gazdaság, a társadalom és a kultúra/művelődés témái szerinti tárgyalásban sem pusztán e területek kronologikus bemutatásával találkozik, hanem – a társadalomtudományi beállítottagságú német történetírás elveinek megfelelően – Klimó ezeknél is egy-egy probléma köré rendezi az anyagát. A problémaközpontú megközelítés egyik szemléleti előfeltétele, hogy a szerző eleve feladja a *sine ira et studio* vizsgálódás Magyarországon még olyannyira elterjedt illúzióját. Nem a folyamatok és események „tárgyilag” bemutatását tekinti fő feladatának – ennek felene meg a kronologikus ábrázolás gyakorlata –, hanem az egyes problémákkal kapcsolatos különböző álláspontok tárgyilagossá megjelenítését. Ezek bemutatása után gyakran maga is állást foglal a vázolt kérdésben.

A módszer időnként gyakorlati nehézségekbe ütközik, hiszen a szerző nem egyformán jártas a különböző témákban, s így nem mindig képes a releváns viták áttekintésére. A szociálpolitika kapcsán például elmarad a koraszülött jóléti állam körüli vita ismertetése. Továbbá a demográfiai trendek, illetve az 1945 előtti társadalmi struktúra bemutatása (128–132. old.) vagy sematikus, vagy nem elég áttekinthető képet ad a szóban forgó folyamatokról. A külpolitikai és több más fejezet korrekt taglalása mellett az életstílusról, valamint a vallásokról és egyházakról szóló részek a könyv leginvenciózusabb fejezetei, s ez jól mutatja a szerző személyes érdeklődésének irányát. Láthatólag nagy kedvvel ecseteli – és sok idézettel illusztrálja – a magyar beat és rock hatvanas évekbeli kibontakozását (159–164. old.). E fejezetekhez bőven merít a hétköznapi történetének hazai kutatási eredményeiből. Ezek az eredmények ugyanis kiválóan alkalmasak a vallásosság mint a hatalom és az egy-

házak kapcsolatának a politika kérdésétől részben független – és a magyar történetírás látószögéből többnyire kieső – jelenségének, illetve az 1960-as évek generációs jelenségeinek, szubkultúráinak és általános kulturális átalakulásának megvilágítására, s persze a hatalom alulnézeti bemutatására is, jóllehet a hazai történetírás eddig nem sokat tett az integrálásukért.

Miként értelmezi Klimó Magyarország 1945 utáni történetét? Magyarország nyugatosodásának (*Verwestlichung*, néha *Europäisierung*) fogalmát ajánlja átfogó értelmezési keretnek két sík, a politikai berendezkedés és a jog, illetve a társadalom és a gazdaság elemzéséhez. Kérdés azonban, hogy a „nyugatosodás” és a helyi sajátosságok illetően szembeállítása nem inkább történeti elemzésre váró értelmiségi diskurzus-e, semmint tudományos célokra alkalmas fogalmi konstrukció. A „nyugatosodás” fogalmával ugyanazok az érvek szegezhetők szembe, mint amelyeket a modernizációs elméletekkel szemben már évtizedekkel ezelőtt megfogalmaztak. Mellőzve ezúttal a normativitás és a teleológia problémáját, megállapítható: miként a különböző régiókban végbement modernizációs folyamatok sem vezettek minden országban pontosan ugyanolyan modernitás kialakulásához, úgy a közép-európai régió országokban 1990 után sok területen megfigyelhető „nyugatosodás” sem tette az érintett országokat minden tekintetben hasonlóvá az egyébként egymástól is sokban különböző nyugat-európai országokhoz. Gazdasági és társadalmi viszonyait tekintve Magyarország – és a többi közép-európai ország – közvetlenül nem hasonlítható egyetlen nyugat-európai országhoz sem, holott nagyobb távlatból nézve mégiscsak az európai fejlődési mintához tartozott és tartozik ma is; s e kettség várhatóan még jó ideig fenn is marad. A „nyugatosodás” és a helyi sajátosságok merev szembenállása a lokális fejlődés egyfajta autochtóniáját

feltételezné, amely Közép-Európa országaival kapcsolatban nem bizonyítható, sőt inkább az ellenkezője igaz, vagyis a folytonos külső hatások döntő szerepe e régió történetében.

A „nyugatiság” (*Westlichkeit*) a demokrácia és a jogállamiság normáinak a szocialista rendszer összeomlása utáni kialakulásában ragadható megtalál a legkönnyebben, amiről egyébként Klimó is beszél. Ezen a területen lehetnek azonban a változások megfelelő feltételek megléte esetén a leggyorsabbak, és Magyarország „nyugatosodása” ebből a szempontból már a második világháború után bekövetkezett volna, ha az ország a hadi események eredményeként történetesen a vasfüggöny másik oldalára kerül. A magyar társadalom különbözősége a nyugatitól azonban feltételezhetően ekkor is jó darabig megmaradt volna. Az 1990 utáni gyors és látványos nyugatosodás az alkotmányos berendezkedésben és a jogrendszerben, de tulajdonképpen az életmódban és a fogyasztási szokásokban is, valójában pótlólagos fejlődés csupán, amely a második világháború utáni évtizedekben a szocialista rendszer miatt kieső vagy csak részlegesen megvalósuló folyamatokat pótolta; ez a nyugatosodás azonban nem számolta és valószínűleg még hosszú ideig nem is számolja fel a posztkommunista országok és Nyugat-Európa közti különbségeket.

A nyugatosodás fogalmának analitikus kamatoztathatóságán túl még kérdésesebb, hogy használható-e leíró értelemben, a magyar társadalom fő törésvonalának megjelenítésére. Klimó szerint ugyanis, amint az mindjárt a bevezetés első oldalán olvasható, a nyugatosság igenlőinek és a lokális sajátosságok féltőinek szembenállása nemcsak a politikai élet egyik meghatározó vonása, általában is jellemzi a magyar társadalmat. Ha tekintetbe vesszük a magyar társadalom többségének vonzódását a nyugati életformához, és a politikai véleményüket

népszavazáson kinyilvánítók óriási többségének egyetértését az Európai Unióba és a NATO-ba való belépéssel, akkor ez a törésvonal az értelmi diskurzusokhoz látszik inkább tartozni, és benyomásom szerint talán már ott is marginalizálódik. Helyénvalóbb volna azt elemezni, hogyan konstruálódik az ilyen jellegű diskurzusokban az autochton magyar fejlődésnek és a „nyugatosodásnak” egymással szembeállított képze. Ebben a tekintetben Klimó a külső megfigyelő számára könnyen kínálkozó, ugyanakkor sematikus értelmezési keretre látszik hagyatkozni.

A könyv elején és végén bemutatott fogalmi apparátus azonban alig vagy egyáltalán nem érinti az egyes részmak kidolgozását. Az 1956-ról szóló fejezetben a szerző a forradalmat a jelenkortörténet kulcseményének tekinti. Elhárítja magától a heroizáló, illetve a moralizáló értelmezéseket, viszont a keleti blokk más országaival való összevetés nyomán néhány, a hazai történész-beszámolóok fényében szokatlanul ható helyi sajátosságra mutat rá. Egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy a kommunista párt Magyarországon jóval kisebb bázissal rendelkezett a társadalomban, mint az NDK-ban vagy Csehszlovákiában; ez, fűzi hozzá, különösen kiszolgáltatottá tette a magyar pártot a szovjet vezetéssel szemben. Emiatt a pártelit és a funkcionáriusok nélkülözték a világos orientációt, amikor a szovjet politikai irányvonal 1953 után korántsem mindig volt egyértelmű. A magyar párt ehhez köthető hasadása éppen ezért más kelet-európai országokban nem feltétlenül következett be.

Másrészt az 56-os forradalom sajátossága, hogy jól beilleszthető a nemzeti függetlenségi harcok és a társadalmi-politikai emancipációs küzdelmek sorába – már az események korabeli résztvevői is így értelmezték. Sőt a forradalom egyik kiváltó oka is éppen az volt Klimó szerint, hogy a szovjetek és az általuk támogatott ha-

talom sértették a nemzeti önértelmezést, és szembementek a társadalmi emancipációs igényekkel. S e tekintetben megint csak különbözik egymástól a magyar, valamint a kelet-német vagy a csehszlovák szocialista múlt – a lengyelországi már nem annyira –, mivel ebben a két országban nem a nemzeti történelem pozitív hagyományának a keretében értelmezték az eseményeket sem 1953-ban, sem 1968-ban. Az 56-os forradalom ilyen értelmezésében egy olyan lehetőséget vél a szerző felfedezni, melynek mai tudatosítása hozzájárulhatna a demokratikus politikai kultúra stabilizálásához.

A forradalom következményeit taglalva a szerző azt hangsúlyozza, hogy bukása ellenére is mennyire meghatározta a Kádár-kori berendezkedést a gazdaság- és szociálpolitikában éppúgy, mint a kultúrpolitikában. E megállapítás aligha kelt meglepetést a magyar olvasók körében. Klimó egyértelműen állást foglal a kádárizmussal kapcsolatos vitában is, leszögezve, hogy a többi kelet-európai országhoz mérten viszonylag nagyobb nyitottsága, illetve kísérletezése a reformokkal nem tekinthető valódi europaizálódásnak, s nem is ez volt velük a politikai elit célja (40. old.). Ennek ellenére regisztrálja, hogy a jogállamiság fokozatos, ámbar lassú kialakulása már az 1970-es években megindult, ami utóbb megkönnyítette a rendszerváltáshoz kapcsolódó jogi átalakulás végigvitelét.

Ehhez hasonló határozott állásfoglalást Klimó más kérdésekben is kifejt a könyvben. Jó példa erre, hogy „fatálisnak” minősíti az SZDSZ 1994-es koalíciókötését az MSZP-vel, és Kőszeg Ferenc érvelésére hivatkozva bírálja az Antall-kormányval szemben folytatott politikáját (213–214. old.). S itt említhető az is, ahogyan arról a vesztélyről szól, amit a magyar politikai osztály gyakran hisztérikus stílusa, illetve a történelmi múlt – más közép-európai országokkal összehasonlítva

túlzottan gyakori – moralizáló hasznosítása jelent a politikában. A rendszerváltás utáni korszakban hibás fejlődési útként tartja számon a kapitalizmus kialakításának ama formáját, amely teljes társadalmi rétegeket zárt ki a fejlődésből, különösen mert ez a folyamat bizonyos etnikai különbségekkel is szorosan összekapcsolódott (romaprobléma). Kárhoztatja a magyar politikai elitet azért is, mert fenntartás nélkül átvette a nemzetközi pénzügyi szervezetek tisztán „monetarista” szemléletmódját. A sajátos német szemszög érvényesülését példázza az a megállapítása, mely szerint Magyarország az Európai Unió jövőjéről, illetve az Oroszországhoz és az USA-hoz való lehetséges viszonyról szóló vitákban sajátos szerepet tölthetne be az unióba frissen belépett többi országhoz képest – azon tényről fogva, hogy a náci Németország szoros szövetségese volt a második világháborúban. Másik meglepő, az előbbinek némiképp ellent is mondó kijelentése, hogy az ország viszonylag békésen vette tudomásul a történeti Magyarország felbomlását, szemben sok más hasonló esemény hisztérikus (háborús és polgárháborús) fogadtatásával, és e ténynek szintén helye lehetne az összeurópai múltrol szóló diskurzusban.

Árpád von Klimó könyve szélesebb tematikai spektrumot fog át, mint a hasonló magyar szintézisek, ráadásul a szerző nyíltan is állást foglal egy sor kulcsfontosságú történeti kérdésben. A történelmi tematika bővítése és az objektivitás illúziójáról való lemondás olyan vonás, melyet érdemes volna megfontolni a korszak hazai kutatóinak is. Egyes állásfoglalásait tovább lehet gondolni, s persze vitatkozni is lehet velük, de mindenképp alkalmas arra, hogy némileg új irányt szabjon a gyakorta megmerevedni látszó hazai történész diskurzusnak.

Bagi Zsolt: A körülírás

NÁDAS PÉTER:
EMLÉKIRATOK KÖNYVE

Jelenkor, Pécs, 2005. 160 old., 1600 Ft

Bagi Zsolt: Az irodalmi nyelv fenomenológiája

Balassi, Budapest, 2006. 280 old., 2100 Ft

Bagi Zsolt igen ambiciózus két művében komoly kihívás elé állítja magát és olvasóját is. Utóbbit azért, mert elvárja tőle, hogy ismerje és minden különösebb bevezetés, felkészítés nélkül értse a fenomenológia szakszókincsét (aki számára nehézséget okoz, hogy folyamatosan olvasson egy szöveget, melyben *immanencia, transzcendencia, intencionális aktus, redukció, konstitúció* és társaik minden további nélkül mint a standard szókincs elemei szerepelnek, az hamar kénytelen lesz megválni a könyv olvasásától); valamint hogy legalább valamilyen szinten ismerje ne csak a fenomenológia különféle irányzatait, hanem a XX. századi (mondjuk: kontinentális) filozófia és az irodalomtudomány számtalan egyéb iskoláját és szerzőjét, Lukács Györgytől Gérard Genette-ig. Mi több, Bagi Zsolt még ennél is többet kíván olvasójától: azt a bizalmat, amely ahhoz szükséges, hogy türelmesen kivárja, míg a szöveg a kezdetben meglehetősen üresnek, absztraktnak tűnő állításokat tartalommal tölti fel.

Ne féljünk ezt a filozófia igazán nagy szövegeinek működéséhez hasonlítani. Így például ha az embert nem izgatja fel a *létkérdés*, anélkül hogy pontosan tudná, mi is az egyáltalán

(márpedig, ha hihetünk a *Lét és idő*-nek, nem tudja – és ezzel valószínűleg sokan egyet tudunk érteni), akkor meg kell előlegezni a bizalmat Heideggernek, hogy az olvasás fáradságos munkája majd bebizonyítja, hogy ez igenis fontos kérdés, amely tartalommal tölthető fel.

Bagi Zsolt nem fogalomtörténeti kérdést akar megválaszolni (lásd: másodlagos irodalom), még csak nem is mások gondolatainak elemzésével saját állításokhoz eljutni (másfeledeges irodalom) – a két könyvben megírt egyetlen nagy vállalkozás eminensen *filozófiai* (ha nagyon akarjuk: esztétikai) célt tűz ki maga elé: az irodalmi nyelv, avagy a modern irodalom *lényegének* megtalálását, ami jóval több, mint egy irodalomtörténeti „korszak” „jellemzésének” „kulcsa”.

Az a bizonyos első ránézésre meglehetősen üres, mi több, túl sok újdonságot nem hordozó válasz a következő: az irodalmi nyelv két, egymással nyilván összefüggő jellemzője, hogy *reduktív és meghasonlott*. A redukció valami olyasmit jelent: az irodalomban nem a „tényszerű” világgal találkozunk, hanem a megjelenők (a fenomenek) megjelenési vagy adódási módjukra, avagy: lényegükre redukáltnak – ahogyan a Lukács György esztétikájával való összehasonlításból kiderül, itt a *közvetítésről*, egészen pontosan a *közvetített közvetlenségről* van szó (közvetlenségről, hiszen a lényegek nem mint a filozófiában, lényegként, hanem a művilágban jelennek meg). Hogy az irodalom, sőt a művészet az esetleges, a tényszerű, a közvetlenül adott helyett a *lényeggel* foglalkozik, persze a legkülönfélébb módokon – e gondolatot természetesen aligha nevezhetjük újnak.

A meghasonlás, vetemedés és más hasonló metaforák pedig azt jelzik: az irodalomban (a művészetben) az *idegen* jelenik meg. Valami, ami nem sajátítható el, ami nem illeszthető be a hétköznapi, készen adott értelmezési keretekbe; nem felel meg az elvárá-